

БРАТСТВО

XXIII

ДРУШТВО „СВЕТИ САВА”

Београд, 2019.

ПРУШТВО „СВЕТИ САВА”

БРАТСТВО XXIII

Београд, 2019.

БРАТСТВО

Часопис Друштва „Свети Сава”

Уређивачки одбор

Бојовић др Злата

Вишкјевич др Регина (Гдањск)

Ђуба др Јоланта (Гдањск)

Зупан Душан

Мркаљ др Зона

Мршевић-Радовић др Драгана

Неделку др Октавија (Букурешт)

Петровић Душко М.

Ристић др Љубодраг

Главни и одговорни уредник

проф. др Злата Бојовић, академик

Технички уредник

Љиљана Дукић

Секретар

Тања Ракић

Лектор и коректор

Љиљана Дукић

Издавач

Друштво „Свети Сава“

Web site: www.sveti-sava.org.rs

E-mail: info@sveti-sava.org.rs

Овај број „Братства“ штампан је уз помоћ
Института за политичке студије

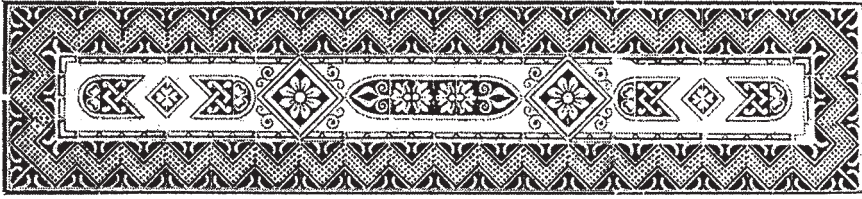
Copyright 2019. by Društvo „Sveti Sava“

Штампа:

Ситопринт Житиште

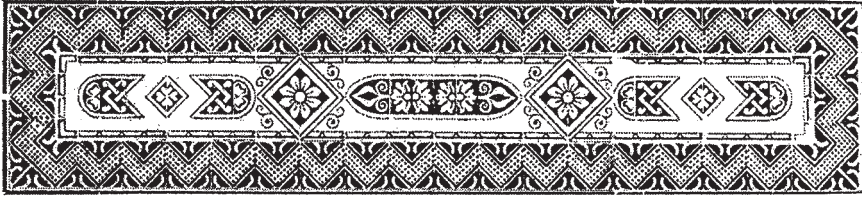
Тираж:

300

САДРЖАЈ

СВЕТИ САВА И РОБИЊА.....	9
Томислав Ж. Јовановић: СВЕТА АТОНСКА ГОРА У СТАРОЈ СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ.....	11
Ђорђе Д. Перић: СВЕТОСАВСКА ПОЕЗИЈА ВЛАДИКЕ НИКОЛАЈА ВЕЛИМИРОВИЋА.....	25
Станиша С. Војиновић: СИМА МИЛУТИНОВИЋ САРАЈЛИЈА И ЈОВАН СТЕРИЈА ПОПОВИЋ.....	41
Александар Д. Стојановић: БОМБАРДОВАЊА БЕОГРАДА У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ.....	61
Владимир М. Јовановић: СТО ГОДИНА ОПЕРЕ НАРОДНОГ ПОЗОРИШТА У БЕОГРАДУ.....	79
Миодраг С. Матицки: „ДАНИЦА ЗА МЛАДЕ“ ВУКОВЕ ЗАДУЖБИНЕ.....	93
СРБИ У СВЕТУ	
Ацо М. Дивац: СРБИ У ВЕЛИКОЈ БРИТАНИЈИ.....	101
Злата Д. Бојовић: СРПСКИ ПИСЦИ ИЗМЕЂУ ДВА ДОМА.....	107
ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“.....	113
Љубодраг П. Ристић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“ ЗА 2019. ГОДИНУ.....	137
БЕСЕДА ДРАГАНА ЛАКИЋЕВИЋА.....	147
САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“.....	151
УПУТСТВА ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА.....	179

УДК 358.4:94(497.11 Београд)“1941/1944”
DOI <https://doi.org/10.18485/bratstvo.2019.23.4>

Рад примљен: 18.09.2019.

Рад прихваћен: 20.10.2019.

Оригиналан научни рад

БОМБАРДОВАЊЕ БЕОГРАДА У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ

У раду се, на основу необјављених архивских извора, објављених дневника и мемоара, као и периодике из времена окупације (1941–1944) анализирају ваздушни удари на Београд у априлу 1941. и током савезничког бомбардовања 1944. године. У средишту рада разматрају се процене жртава бомбардовања, размере разарања и материјалне штете и свеукупне последице (како моменталне, тако и оне дугорочне) које су бомбардовања произвела. Мерама пасивне заштите и акцијама за санирање последица ваздушних удара такође је посвећена истраживачка пажња.

Током своје дуге историје Београд је доживео бројна разарања и велика страдања цивилног становништва. Једно од најтрауматичнијих раздобља у бурној историји српске престонице свакако је Други светски рат, у којем је Београд, као мало који европски град, доживео два таласа масовних бомбардовања: од стране нацистичке Немачке у априлу 1941. а потом и од стране Савезника у пролеће 1944. године.¹ Разорни ваздушни удари заувек су изменили изглед града у коме је била порушена или тешко оштећена

¹ Под појмом Савезничког бомбардовања у литератури и култури сећања најчешће се подразумевају ваздушни удари савезничке авијације на Београд у априлу 1944. године, а посебно онај извршен на православни Ускрс. Савезничка авијација наставила је периодично да бомбардује циљеве на територији Београда све до почетка интензивних копнених борби са ослобођење града, али су ови удари били фокусирани на војне циљеве и инфраструктуру и нису за последицу имали страдање цивилног становништва.

половина стамбених зграда а жртве у људским животима бројале су се у хиљадама. На наредним страницама детаљније ће бити анализирани сами ваздушни удари, процене броја погинулих и повређених, проузрокована материјална штета, уништење објеката од изузетног националног значаја (каква је била Народна библиотека) и биће представљене неке од потешкоћа у животу Београђана које су биле директна последица бомбардовања.

Немачко и савезничко бомбардовање Београда већ су, у више наврата, били предмет истраживачког интересовања једног броја историчара и публициста.² Драгоцене информације о бомбардовањима и њиховим последицама садржане су у дневничко-мемоарској литератури и штампи из времена окупације. Иако ови извори често нису сасвим објективни они омогућавају увид у директни доживљај савременика, који су својим очима гледали бомбе и запаљени град, и на својој кожи месецима осећали последице изазване бомбардовањима. Драгоцену допуну објављеним дневничким и мемоарским делима представља и једно истраживање – типизирана анкета – које је Музеј ваздухопловства спровео половином деведесетих година двадесетог века са циљем да се од преживелих савременика бомбардовања сакупе информације и сећања на ваздушне ударе.³

Војни пуч од 27. марта и смена владе која је потписала приступање Тројном пакту изазвали су огроман гнев Адолфа Хитлера, вође немачког Рајха, и практично увели Краљевину Југославију у Други светски рат. Хитлер је, превасходно вођен жељом да сурово казни Србе, за које је сматрао да су га издали, још исте вечери донео одлуку да нападне Југославију. Уследила је његова Директива бр. 25 и почеле су убрзане припреме за агресорски рат.⁴ Немачко ратно ваздухопловство (*Luftwaffe*) добило је наређење да немилосрдно дејствује по Београду при чему је знатан део циљева гађања заправо био лоциран у густо насељеном ширем центру престонице. О природи ваздушног напада нацистичке авијације на Београд речито сведочи и само шифровано име операције: „Казна“ (*Strafgericht*).⁵ Мисија је поверена 4. ваздухопловној флоти (армији) на

² Види нпр: А. Драгојловић, Ч. Јанић, С. Недић, *Бомбардовање Београда у Другом светском рату*, Историјски архив Београда, Београд 1975; Чедомир Јанић, *Дејства савезничког ваздухопловства у Србији 1943. и 1944. године*, Лесковачки зборник, бр. 35, Лесковац 1995, 235-243; Ђ. Трипковић, *Београд под бомбама*, Скупштина града Београда, Београд 1999.

³ Д. Д. Мунижаба, *Нови наративни извори везани за бомбардовање Београда 6. априла 1941. године*, Годишњак града Београда, бр. 59, 183-197.

⁴ О томе детаљно: В. Krizman, *Hitlerov "Plan 25" protiv Jugoslavije: Jugoslavija u svijetlu "nürnberških dokumenata"*, NIP, Zagreb 1953.

⁵ Шифровано име немачке акције у југословенској и српској литератури преводи се и као *Страшни суд* или *Смак света*. Само наређење генерала Лера о ваздушном нападу објављено је у: *Априлски рат 1941*, зборник докумената, Београд 1998, 385-396.

чијем се челу налазио генерал Александар Лер, који је због почињених злочина након рата ухапшен и 1947. године осуђен на смрт.⁶

Практично окружена силама Осовине и њиховим савезницима, Краљевина Југославија је до последње недеље марта 1941. улагала велике напоре да остане неутрална у рату који је у Европи буктао већ 19 месеци. Једна од практичних последица овакве политике била је неприпремљеност грађана, али и комуналних служби а у појединим случајевима и државних органа за рат, односно, за бомбардовање које је уследило. Београдске власти нису извршиле ни основне безбедносне припреме за напад из ваздуха: поједина склоништа нису била активирани на време, грађани нису адекватно обавештени о мерама тзв. пасивне заштите нити је вршена инспекција степена приправности приватних објеката за напад из ваздуха, тавани нису рашчишћавани нити су уклањане запаљиве материје, већина домаћинства није обезбедила резерве хране, воде и намирница, нити је предузела превентивне мере припрема за гашење пожара доношењем врећа са песком и потребног алата.

Изјаве савременика сведоче и о томе да бројне јавне установе нису успоставиле адекватан режим дежурстава и предузеле мере за заштиту сопствене имовине, што је за последицу имало огромне материјалне губитке.⁷ Напослетку, из објављених сећања на априлско бомбардовање 1941. јасно се уочава да ни војска ни органи реда нису били адекватно припремљени: многи војни обвезници неуспешно су тражили јединице којима су припадали по распореду; у време ваздушних удара и непосредно потом полицијске снаге практично нису ни деловале на терену што је проузроковало општу пљачку и метеж, ватрогасне јединице, којих је и иначе било недовољно, нису ефикасно сузбијале бројне пожаре изазване запаљивим бомбама.

У данима тензије и ишчекивања казне за 27. март југословенске власти прогласиле су Београд небрањеним („отвореним“) градом 3. априла а исти статус истакнут је и за Загреб и Љубљану, али овај једностранни чин није утицао на одлуку Хитлера да нападне Југославију. До које мере

⁶ Прва тачка пресуде генералу Леру односила се на бомбардовање Београда у априлу 1941. године, које је окарактерисано као „терористички напад на град без ознаке циљева нападања“. У образложењу пресуде истакнуто је да је Београд бомбардован насумично, по наређењу Хитлера, и да је сама престоница тј. њено уништење био циљ напада. Лер је пред судом одговарао и за злочине немачке војске почињене у каснијем периоду, у време када је он био командант Југоистока (јануар–јун 1943) и фактички претпостављен Војном заповеднику у Србији и немачким командантима у НДХ. Пресуду на смрт стрељањем донео је 16. фебруара 1947. Војни суд Треће армије (Ђ. Н. Лопичић, *Немачки ратни злочини 1941–1945. Пресуде југословенских судова*, Музеј жртава геноцида, Београд 2009, 21–50).

⁷ О томе сликовито, на примеру Народне библиотеке: Н. Гајић-Златковић, *Страдање Народне библиотеке Србије 6. априла 1941.: каталог изложбе*, Народна библиотека, Београд 1991 и Ч. Јанић, *Уништење Народне библиотеке Србије у априлу 1941. године*.

је пучистичка влада погрешно процењивала међународну ситуацију и игнорисала интензивне припреме Немачке и Италије за напад на Југославију уверљиво сведочи и чињеница да је председник владе генерал Душан Симовић заказао венчање своје кћери за 6. април. Иако је у дневним листовима повремено објављиван по неки краћи прилог о мерама заштите од напада из ваздуха последице бомбардовања указују да становништво није придавало већи значај овим текстовима, нити да је уопште очекивало напад нацистичке Немачке.⁸ Већи број Београђана који су преживели бомбардовање у послератним изјавама и сећањима истакао је и чињеницу да су прво чули и видели дејства непријатељске авијације а да су се тек потом огласиле сирене за објаву ваздушне опасности.⁹

Према изјавама савременика бомбардовања и учесника ваздушних борби над српском престоницом, 6. април 1941. године био је „диван пролетњи дан“, небо је било ведро и дувао је сасвим благ ветар.¹⁰ Пилоти 6. ловачког пука имали су обавештајна сазнања о предстојећем немачком нападу добијена претходног дана и у само свитање су, уз помоћ механичара и другог техничког особља, припремали своје ваздухоплове за предстојеће догађаје. Ускоро су се над Фрушком Гором појавиле масивне формације немачког ратног ваздухопловства, у бројности која варира између 460 и 490 авиона према различитим проценама наведеним у изворима и литератури.¹¹ Наступали су у борбеном распореду организованом на три нивоа, према висини лета: у најнижем лету (2500–3000 м.н.в) налазили су се обрушавајући бомбардери Јункерс Ју-87 („Штуке“), изнад њих су, на висини од 3000–3200 метара летели бомбардери типа Дорније До-17, Хенкел Хе-111 и Јункерс Ју-88, док су у највишем степену раздела летели ловци и разарачи Месершмит Ме-109ф и Ме-110.¹²

⁸ У данима непосредно пред немачко бомбардовање вршена су пробна замрачивања града и тестови сирена за објаву ваздушне опасности, али, према написима у ондашњој штампи и дневничким белешкама савременика ове мере нису изазивале веће узнемирење код становништва. Упореди: *Упутство за извођење претходних вежби за заштиту од напада из ваздуха*, Време, 1. април 1941, 7; *Паника – највећи непријатељ одбране становништва од ваздушних напада*, Време, 2. април 1941, 6; *Прво замрачивање: Београд је мирно и са хумором дочекао прва замрачења*, Време, 5. април 1941, 7; *Како нас шума штити од непријатељског напада из ваздуха*, Правда, 3. април 1941, 8 и Д. Д. Мунижаба, *н. д.*

⁹ Упореди изјаве Николе Ставрића (1932) и Ирме Узелац (1911) објављене у: Д. Д. Мунижаба, *н. д.*

¹⁰ Б. С. Костић, *Борбе у ваздуху за Београд*, издање аутора, НР Немачка, Божић 1978/79 (Библиотека Архива Југославије, легат Руска Матулића), 60.

¹¹ Упореди: Б. Костић, *н. д.*, са: Vojislav Mikić, *Nemačka avijacija u Jugoslaviji 1941–1945. g.*, Vojnoistorijski institut, Beograd 1998, 23-29, Ч. Јанић, *Уништење Народне библиотеке Србије у априлу 1941. године*, Годишњак града Београда, бр. 51 (2004), 67. И поред одступања присутних у литератури може се са приличном сигурношћу говорити о употреби око 205 тешких, двомоторних бомбардера, око 160 ловаца и разарача/јуришних авиона у пратњи, и преко 100 обрушавајућих бомбардера типа Ју-87 Штука.

¹² Б. С. Костић, *н. д.*, 63.

Упркос дезертерствима и дефетизму једног броја официра неспрског порекла авијација и противваздушна одбрана осветлали су образ југословенског оружја у боју над Београдом. У борби без изгледа на успех успели су да оборе између 35 и 40 немачких авиона, од чега је више од половине срушила ловачка авијација у директној борби са вишеструко бројнијим и надмоћнијим непријатељем.¹³ Највише се својим херојством истакао Шести ловачки пук чији су се пилоти готово самоубилачки залетали у читаве ескадриле непријатељске авијације, носећи велике губитке Немцима. Многи од летачких асова овог елитног одреда успевали су да оборе и по 2 немачка авиона пре сопственог страдања или повлачења из борбе, а укупно једанесторица су положила свој живот на браник отаџбине.¹⁴ Нажалост, овакво херојство представљало је редак изузетак у иначе неславном слому југословенске војске у Априлском рату.

У првом удару који је задесио Београд око 6:45 часова учествовало је најмање 234 бомбардера уз пратњу великог броја ловачких и јуришних ваздухоплова. У више таласа у периоду између 6:40 и 8 часова ујутру немачка авијација бомбардовала је мноштво зграда у центру престонице, узрокујући огромна материјална разарања и страдање великог броја цивила. Многе грађане напад је затекао у кревету, а будући да је била недеља, већи број домаћица налазио се на пијацама или се враћао из тек обављене куповине. Застрашујући ефекат првог ваздушног удара, силовито и неочекиваног, потпуно је паралисао јавне службе и изазвао панику и хаос. Сведоци догађаја описују потресне сцене људи и деце у хаотичном бекству пред обрушавајућим „Штукама“, експлозије и митраљирања из којих су остајали унакажени лешеве и откинути делови тела растути по улицама, вриску и запомагање унесрећених. Масовна миграција становништва из градских стамбених четврти ка приградским насељима и унутрашњости земље почела је одмах. Многи Београђани бежали су одевени у пицаме и спаваћице у којима их је напад и затекао, носећи ћебад и прекриваче или најнужнију храну са собом, крећући се ужурбано и хаотично ка смедеревском, авалском или обреновачком друму.¹⁵ Неки од њих страдали су на овим саобраћајницама од последица митраљирања немачке авијације, иако је пилотима обрушавајућих ваздухоплова извесно било сасвим

¹³ Архив Југославије (АЈ), фонд: Емигрантска влада Краљевине Југославије (103), кутија 160, документ 218. Према наводима југословенских официра противваздушне одбране, између 23 и 25 немачких авиона срушила је ловачка авијација, 12 до 13 противавионска артиљерија и још 2 до 4 противавионски митраљеви.

¹⁴ Б. С. Костић, *н. д.*, 103-123. Костић, који је био командант ове јединице и преживео је рат, истицао је да је однос снага најчешће био у 12-13:1 у корист непријатеља, али да су се југословенски асови „упорно борили, до последњег метка и последње капи бензина“, те да се у борбу улазило „не питајући колики је непријатељ, већ где је“.

¹⁵ Ђ. Трипковић, *н. д.*, 59.

очигледно да је реч о колонама цивила избеглица. Само у току 6. априла Београд је бомбардован у још три наврата: између 11 и 12 часова, око 14 часова и у предвечерје. Немачки бомбардери дејствовали су по престоници и у ноћи између 6. и 7. априла, као и наредног дана, а напади су поновљени и 11. и 12. априла, пред сам улазак немачких копнених снага и почетак окупације.

У немачком бомбардовању Београда 1941. године према подацима Техничке дирекције уништена је, или знатно оштећена, готово половина укупног броја евидентираних зграда у граду.¹⁶ Главне мете биле су Железничка станица, електрична централа, Управа ПТТ, Министарство војске и морнарице, Команда Жандармерије, Главна војна болница, Генералштаб, Војна академија, топчидерска и калемегданска касарна, аеродром у Земуну. Тешко су оштећене грађевине на данашњем Тргу републике, палата Албанија, зграде Привилеговане аграрне банке, Српског лекарског друштва, Старог двора (данас Скупштине града Београда), болнице у Крунској улици. Употребљаване су авионске разорне бомбе тежине 250 и 500 kg, масивне мине које су тежиле читаву тону, као и лакше запаљиве бомбе које су након удара у циљ развијале температуру од 1300 степени Целзијуса и изазивале пожаре који су у појединим случајевима трајали данима.¹⁷ Народна библиотека на Косанчићевом венцу сасвим је изгорела од највероватније свега једне запаљиве бомбе – у предвечерњем налету бомба је пала на зграду библиотеке, дуго тињала и у вечерњим часовима изазвала пожар који је горео два дана и у коме је уништено непроцењиво културно благо Србије: преко 350.000 књига, средњовековних повеља и докумената, вековима старих рукописа, географских карата и другог културног наслеђа неповратно је нестало у пламену.¹⁸

Бомбардовање априла 1941. године изазвало је огромну штету на инфраструктури града: оштећено је скоро 60 km од постојећих 80 km трамвајских шина, водоводна мрежа оштећена је на преко 360 места, велика

¹⁶ Према подацима Техничке дирекције, пре рата је у Београду евидентирано 19.641 зграда од којих потпуно срушено 714, тешко оштећено 1888, лакше оштећено 6615. Укупно 22.831 стан претрпео је лакша оштећења. Према немачким изворима уништено је или знатно оштећено око 9000 кућа. Детаљније: Ђ. Трипковић, *н. д.*, стр. 53 и Б. Божовић, *Београд под комесарском управом 1941. године*, Институт за савремену историју, Београд 1997, 49.

¹⁷ Ч. Јанић сматра да је у првом налету већина двомоторних бомбардера и „Штука“ углавном (60–75%) била наоружана експлозивним разорним бомбама и минама, те да је свега 25 до 40% бачених бомби било запаљиво. У слепоподневном налету овај однос се променио и тада је око 60% бачених бомби било запаљиво, јер се рачунало са пожарима који је требало да олакшају ноћна дејства. Запаљиве бомбе биле су малих димензија и тежиле су свега 1 kg али су изазивале велике пожаре уколико не би одмах биле затрпане песком (Ч. Јанић, *Уништење Народне библиотеке Србије у априлу 1941. године*, 69, 73).

¹⁸ О страдању Народне библиотеке детаљно: Н. Гајић–Златковић, *н. д.* и Ч. Јанић, *Уништење Народне библиотеке Србије у априлу 1941. године*.

разарања претрпео је и канализациони систем, као и систем снабдевања електричном енергијом. У првим недељама окупације живот у Београду имао је пуно сличности са старијим историјским епохама: воду су градом разносиле сакације,¹⁹ копани су и коришћени пољски тоалети и септичке јаме, трамваје и савремена превозна средства заменила су воловска кола и запреге, а пешачење је постало главни вид кретања по разрушеном граду.

Немачке власти одређивале су приоритете за санацију и реконструкцију водећи се сопственим интересима а становништво је, у прво време, било препуштено само себи. Историјски архив Београда чува стотине захтева Београђана Техничкој дирекцији, у којима се позивају стручне службе да изврше увиђај у порушеним или оштећеним зградама, извештава о процењеној штети на приватној имовини, моли за помоћ у грађевинском материјалу или новцу како би се оштећени објекти довели у употребно стање за живот и боравак према најнижим стандардима.²⁰ Из поменутих сачуваних историјских извора такође се уочава да је у немалом броју случајева, посебно када је реч о приватним компанијама и различитим удружењима, посао рушења оштећеног објекта и рашчишћавања терена падао на саме власнике, односно чланове удружења.²¹

Стотине срушених и тешко оштећених зграда блокирале су путеве и улице месецима.²² Сачувана документација Општине града Београда сведочи о бројним мукама и изазовима са којима су се суочавале теренске екипе приликом рашчишћавања и санације терена – неексплодираних бомбе и зграде склоне паду биле су само део свакодневнице за раднике београдске општине, добровољце који су помагали у радовима и Јевреје који су одлуком окупационих власти били послати на принудни рад.

Људске жртве нацистичког бомбардовања Београда биле су и његова најстрашнија последица. Сасвим прецизни подаци о броју страдалих

¹⁹ Р. Ристановић, „У служби грађана“: комунално питање у Београду на странама *колаборационистичке штампе*, Колаборационистичка штампа у Србији 1941–1944, књ. 2, ИП Филип Вишњић, Београд 2017, 160.

²⁰ Историјски архив Београда (ИАБ), фонд: Општина града Београда (ОГБ), Техничка дирекција, Архитектонски одсек – кутија 498, фолијаца: Молбе за оправку зграда порушених бомбардовањем 1941.

²¹ Исто, и: ИАБ, ОГБ, Техничка дирекција, кутија 1538, у којој су поред осталог сачувани и извештаји и преписка везана за рашчишћавање рушевина после априлског бомбардовања 1941. године.

²² И поред постојања фотографија разрушеног града тешко је и замислити степен уништења и разумети колико је застрашујући ефекат деструкција остављала на савременике. Новинар Милан Јовановић Стоимировић записао је у свој дневник да су Теразије већ након првог удара „биле испреметане као да су доживеле вертикални замљотрес“, а дневнички записи пензионисаног чиновника Драгутина Ј. Ранковића сведоче да је рушење оштећених зграда и оправка („регулусање“) појединих улица у ширем центру града трајало и током јесени 1941. године. Упореди: М. Јовановић Стоимировић, *Дневник 1936–1941*, Матица српска, Нови Сад 2000, 477, Н. Милићевић, Д. Николијевић, *Свакодневни живот под окупацијом. Искусство једног Београђанина 1941–1944*, ИНИС, Београд 2011, 69–70.

нису никада утврђени док су различите зарађене стране имале сопствене процене које знатно одступају једна од друге. Према евиденцији Општине града Београда погинуло је 2271 лице, немачки извори говорили су о 4000 мртвих, а Ђоко Трипковић у својој монографији помиње и могућост постојања чак 20.000 жртава.²³ Извесно је да је број рањених вишеструко превазилазио број убијених у самом бомбардовању, те да су, због тежине повреда и немогућности лечења у срушеним болницама, а потом и опште несташнице лекова и медицинског материјала у земљи, и многи од озлеђених касније подлегли повредама. Према сачуваним дописима Техничке дирекције и Градске страже, лешева затрпаних у рушевинама или плитко закопаних по двориштима и парковима било је и крајем маја, иако су градске власти у више наврата издавале наређења да се сви лешеви ексхумирају и прописно сахране на гробљима и премда је последњи рок за завршетак ових активности био 20. мај 1941. године.²⁴

Многе од страдалих смрт је пронашла у постељама јер су грађани недељом често спавали дуже него радним данима. Немачке окупационе и војне власти и саме су се бавиле узроцима тако великог страдања цивилног становништва. Један извештај немачког официра Тусена истакао је неочекиваност напада и лош квалитет градње стамбених објеката као главне узроке великог броја погинулих и повређених у ваздушним нападима, јер су се куће и зграде најчешће урушавале саме на себе и затрпавале преживеле, чак и онда када би се они налазили у подрумским просторијама.²⁵ Иако се ове чињенице морају узети у обзир било би апсурдно окривити саме жртве за њихово страдање, посебно имајући у виду да је велики број страдалих био и у јавним склоништима код Вазнесењске цркве, у Карађорђевој парку, у Крунској улици и у близини Правног факултета.²⁶ Трауматизовано становништво масовно је напуштало град и према наводима у литератури, половином априла 1941. године Београд је изгледао као разрушени пуст град духова, јер је чак 150.000 његових

²³ Ђ. Трипковић, *н. д.*, 53. Већина аутора прихвата процену према којој је страдало 2271 лице, премда је још у пресуди генералу Леру истакнуто да је то број лешева „непосредно после нападаја покулених само по улицама и трговима“, те да је стварни број жртава извесно био далеко већи (Ђ. Н. Лопичић, *н. д.*, 21-22).

²⁴ ИАБ, ОГБ, кутија 1535, Допис старешини II реона о неископаним лешевима у згради II мушке гимназије (24. мај 1941), Наређење старешини VII реона о уклањању и сахрањивању лешева из дворишта касарне 18. пешадијског пука (28. мај 1941), Распис председника општине Драг. Јовановића свим реонима о наређењу комесара за унутрашње послове Милана Аћимовића о најхитнијој идентификацији, ископавању и сахрањивању свих лешева заосталих од бомбардовања (13. мај 1941. године).

²⁵ Ђ. Трипковић, *н. д.*, 53-54.

²⁶ И ова склоништа, покривена и насута слојевима земље, била су директно погођена разорним бомбама у прилу 1941. године. Према истраживањима др Ђоке Трипковића, „ужасна смрт снашла је готово све који су се тамо склонили“ (*Исто*, 55).

жителя (половина укупног броја становника) потражило уточиште ван урбаног средишта земље. Савременици су посведочили немилим сценама пљачкања, разношења туђе и државне имовине, а појединци су ишли толико далеко да су чак преметали лешеве по улицама и рушевинама и са њих скидали накит и драгоцености.²⁷ Многим Београђанима изгледало је као да се њихов свет руши и наступа катаклизма.

Окупација Србије која је трајала од априла 1941. године подразумевала је и боравак значајних окупаторских снага на њеној територији, као и на простору саме престонице. Присуство ових снага и употреба српских привредних ресурса и инфраструктуре од стране нацистичке Немачке чинило је да Савезници у својим плановима за ослобођење Европе од фашизма и нацизма озбиљно разматрају и разрађују различите облике дејстава из ваздуха на окупирану територију, а тиме и Београд. Шта више, тиме се бавила и влада Краљевине Југославије у Лондону,²⁸ као и руководства оба југословенска покрета отпора. Велика разарања и страдање становништва српских градова у савезничким ваздушним ударима довели су, крајем 20. и почетком 21. века, и до ревизионистичких, ненаучних тумачења историјских догађаја, у којима се ишло толико далеко да је руководство НОП-а оптуживано да је наручивало масовно убијање српских цивила како би лакше превладало у грађанском рату и спровело револуционарни терор.²⁹

²⁷ О расулу и пљачки која је почела већ у периоду између два прва ваздушна удара самог 6. априла потресно сведоче већ помињане дневничке белешке Милана Јовановића Стојимировића. Записи савременика истичу и велику несолидарност житеља села у околини Београда који су рат и хаотично стање изазвано бомбардовањем злоупотребили: према дневнику Драгутина Ј. Ранковића, соба са преноћиштем на земљаном поду у Калуђерици стајала је 100 динара дневно (знатно више него у најбољим хотелима у центру града само неколико дана раније, прим. А.С), парче проје наплаћивали су 20 динара, колико и млеко, а једно јаје коштало је 5 динара (све цене у просеку 4-5 пута веће у односу на оне од пре 6. априла). О томе детаљно: Н. Милићевић, Д. Никодијевић, *н.д.*, 192.

²⁸ Генерал Михаиловић упућивао је бројне депеше савезничким командама захтевајући бомбардовање војних циљева на простору окупиране Југославије и суседних земаља, а чак 13 таквих захтева односило се директно на територију данашњег Београда (ондашњег Београда и Земуна који је био у саставу НДХ). Михаиловићеви захтеви били су стратешко-тактичке природе усмерени на слабење моћи немачке војне силе и као мете су означавали војне циљеве и инфраструктуру коришћену од окупатора. Многи од њих садржали су инструкције о локацијама које не би требало бомбардовати (нпр. Бањички логор) и захтев да се не врши митраљирање из ваздуха јер тада додатно страда цивилно становништво. Детаљно о томе: М. Terzić, *Jugoslovenska kraljevska vlada, general Dragoljub Mihailović i savezničko bombardovanje ciljeva u Jugoslaviji 1942–1944. godine*, Tokovi istorije, 2/2005, 81-111.

²⁹ О томе детаљније: М. S. Bjelajac, *Nedićev memorandum generalu Ajzenhaueru maja 1945*, Tokovi istorije, бр. 1-2/2005, 216-265; Ђ. Станковић, „Ревизионисти” и савезничко бомбардовање Београда 1944. године, Војноисторијски гласник, бр. 1-2/2006, 131-146. Реактуелизацији, сензационализацији и дневно-политичким тумачењима савезничких бомбардовања посебно је погодовао фељтон „Новости“ из јануара 2015. године под насловом *Савезничко разарање наших градова 1944.*, објављен у седам наставака (доступно и на: http://www.novosti.rs/dodatni_sadrzaj/fe-ljtoni.120.html?item_id=868, приступљено 5.10.2019).

Историографска истраживања на примарним изворима потврдила су координацију оперативних дејстава савезничке авијације са акцијама НОП-а, као и чињеницу да је до неких од удара на Србију заиста дошло на захтев Тита и његових сарадника.³⁰ Ова комуникација није била непозната окупатору и колаборационистима и интензивно је у пропаганди коришћена како би се у народу развијало антисавезничко расположење.³¹ Први савезнички авиони надлетали су Београд још у октобру и новембру 1943. године: док су правили снимке терена из ваздуха становништво је углавном са оптимизмом гледало у небо сматрајући њихову појаву најавом скорашњег ослобођења. Након што су бројне бомбе пале на градове јужне и централне Србије, али и друге градове у Југославији,³² у пролеће 1944. године очекивао се и удар савезничке авијације на саму престоницу.

За разлику од немачког бомбардовања три године раније, ваздушни удари савезничке авијације били су најављени и очекивани, а локалне власти чиниле су напоре да становништво убеди у извесност истих и барем делимично умање последице. Руководство НОП-а је недељама уочи априла 1944. преко савезничких радио-станица обавештавало Београђане да се не крећу у близини војних објеката, окупатор је поставио против-авионске батерије на бројним локацијама у граду а редовно су се оглашавале и сирене за ваздушну опасност, премда су савезнички бомбардери све до половине месеца само прелетали Србију на путу за Пloeшти и тамошња нафтна поља која су им била циљ. Дневничке белешке пензионисаног чиновника Драгутина Ј. Ранковића сведоче да је становништво престонице очекивало напад од почетка априла, те да су многи живели у ратној психози подгреваној гласинама, са спакованим стварима и спремни на напуштање града.³³ Још пре удара савезничке авијације било је породица које су се из центра града склониле на његову периферију или у породичне викендице у унутрашњости. Сирене за ваздушну опасност и узбуне постепено су

³⁰ М. Павловић, В. Трајковић, *Савезничко бомбардовање Лесковаца 6. септембра 1944. године*, Лесковац 1995.

³¹ М. Мраовић, *Антифашистичка коалиција на страницама колаборационистичке штампе. Војни контекст, слика односа савезничких сила и стање на фронтима*, Колаборационистичка штампа у Србији, књ. 2, ИП Филип Вишњић, Београд 2017, 66-69.

³² Савезничка авијација бомбардовала је циљеве у Југославији још од половине октобра 1943. године. Посебно су интензивни били напади на Лесковац и Ниш, страдали су и Крагујевац и Смедерево, као и Никшић, чије је бомбардовање изазвало велико узнемирење у српској јавности. Колаборационистичка штампа извештавала је о овим ударима називајући их „терористичким нападима“ и често преувеличавајући број људских жртава. Детаљније о поменутих ваздушних ударима: М. Павловић, В. Трајковић, *н. д.*; В. Ковачевић, *Savezničko bombardovanje Crne Gore 1943–1944. године*, Podgorica 2003; М. Самарџић, *Крвави Васкрс 1944: савезничка бомбардовања српских градова*, Уна Прес, Београд 2011. За бомбардовање Краљева у августу 1944. види: Д. В. Јанићијевић, *Савезничко бомбардовање Краљева 1944. године*, Краљево 2009.

³³ Н. Милићевић, Д. Никодијевић, *н. д.*, 749-760.

постале део београдске свакодневнице, као и ноћна замрачивања града и друге мере заштите које су предузимане.

Савезничка авијација извршила је укупно 11 удара на Београд, у периоду од 16. априла до 9. септембра 1944. године, а далеко највеће последице изазвало је бомбардовање 16. и 17. априла, које се догодило у време прославе Васкрса по православном календару.³⁴ О дејствима савезничке авијације и причињеној штети сведоче сачувани извештаји шефа Пасивне заштите, који се чувају у Историјском архиву Београда.³⁵ Главни удар на Београд почео је око поднева у недељу 16. априла, на први дан Ускрса, по лепом и ведром времену. Сачувани извештаји сведоче о бомбардовању главних резидецијалних четврти града, и то употребом „тепих бомбардовања“ односно избацивањем великог броја експлозивних авио-бомби тежине 250–500 kg на релативно уска подручја што је изазивало огромна разарања и доводило до тешког рањавања и убијања великог броја цивила. У првом налету највише је пострадао крај око Бајлонијеве (Бајлонове) пијаце, а у другом делови стамбених четврти данашњих општина Палилула и Врачар, који су се налазили у близини Александрове улице (данас: Булевар краља Александра) као и Булбурдер.³⁶ Пасивна заштита истицала је да су свих шест државних дечјих болница и породилишта који су радили у Београду били тешко оштећени и да је само у једном породилишту страдало девет мајки са тек рођеном децом, чија су тела била раскомадана од силине експлозије. Срушено је или оштећено око 700 објеката.³⁷

Бомбардовање извршено наредног дана било је усредсређено на потез између хотела „Србија“ (данас хотел „Москва“) и Железничке станице, при чему је такође страдао велики број стамбених објеката у Немањиној, Балканској и Ломиној улици. Процењено је да је срушено или осетно оштећено око 400 објеката али су људске жртве биле значајно мање, јер је становништво након претходног удара масовно пребегло из града у приградска насеља и унутрашњост земље.³⁸ Појединачне бомбе

³⁴ Д. Ј. Ранковић записао је у свој дневник да је само у кући на адреси Комнен Барјактара бр. 3 погинуло 28 лица, када је кућа погођена бомбом у току породичне прославе Васкрса и крштења детета, те да и на адреси Кнез Милетина бр. 14 има преко 20 жртава чији су лешеве затрпани испод рушевина (*исто*, 761-762).

³⁵ ИАБ, ОГБ, кутија 1538, фолијација: *Копије извештаја шефа Пасивне заштите о савезничким бомбардовањима Београда 1944. (16.IV–18.IX)*.

³⁶ ИАБ, ОГБ, Техничка дирекција, Пасивна заштита, кутија 1538, *Izveštaj o vazdušnom napadu na Beograd 16. i 17. aprila 1944.*

³⁷ Ђоко Трипковић наводи податак да је у овом ваздушном нападу учествовало око 600 савезничких авиона, те да су поред разорних и запаљивих коришћене и тзв. „ваздушне бомбе“, које нису стварале веће последице по објекте и инфраструктуру али су биле погубне по људске животе (Ђ. Трипковић, *н. д.*, 65).

³⁸ *Исто*, 2.

падале су и на зграде у Француској улици, као и у улицама Господар Јевремовој, Доситејевој и Симиној. Тешко је оштећена инфраструктура: срушен је железнички мост, оштећена станица а велика разрања претрпела је и железничка мрежа на простору Савамале. Водовод је био оштећен на 118 места а страдали су и резервоар и пумпне станице. До почетка маја 1944. године укупно је сахрањено око 730 цивила али је било још затрпаних лешева испод урушених зграда.³⁹ Извештај Пасивне заштите доноси процену и о 1200 теже и преко 3000 лакше повређених.

Током 16. и 17. априла у више наврата интензивно је бомбардован и Земун, који је од окупације земље био под влашћу Независне државе Хрватске (НДХ). Првог дана гађани су железничка станица, бродоградилнице „Зимовник“, Сајмиште, те област око аеродромске писте на Бежанији.⁴⁰ У нападу је учествовало око 100 бомбардера и било је пуно жртава, близу стотину њих само у Бежанији. Идућег дана напад је био још интензивнији, а према сведочењу очевидаца у њему је учествовало готово 500 савезничких авиона. Бомбардовани су мостови, центар Земуне, концентрациони логор на Сајмишту. У центру града срушено је до темеља 50 кућа а два пута толико је тешко оштећено.⁴¹ Погођен је логор на Сајмишту при чему је погинуло 60 затвореника, око 150 их је рањено а управа је убрзо била принуђена да логор расформира односно пресели.

Савезничке бомбе које су пале на српску престоницу у време ускршњих празника изазвале су велико узнемирење јавности и постале предмет пропагандне злоупотребе од стране окупатора и колаборациониста, а истовремено и повод за жестока реаговања југословенских званичника у емиграцији.⁴² Колаборационистичка штампа која је излазила у окупираном Београду посветила је много пажње страдањима које је бомбардовање изазвало, при чему су многи текстови, и иначе пропагандно интонирани против Савезника и покрета отпора, били илустровани фотографијама срушених кућа и погинулих грађана, а истакнути појединци колаборационистичке управе у ауторским чланцима су критиковали Савезнике и чак најављивали освету. Окупатор је такође настојао да извуче

³⁹ У литератури се често наводи податак о 1260 погинулих и 1600 теже повређених грађана, као и око 200 страдалих немачких војника (Исто, 65). Зарађене стране су давале веома опречне процене броја страдалих: док су савезничке војне власти настојале да умање размере страдања, колаборационистичка пропаганда већ је 20. априла објавила да број погинулих прелази 2000 те да се очекује и знатно већи број жртава када се рашчисте рушевине (*Проглас Владе народног спаса српском народу*, Ново време – Обнова, 20. април 1944, 1).

⁴⁰ М. Каракаш Обрадов, *Anglo-američka bombardiranja Hrvatske u Drugom svjetskom ratu*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2008, 281.

⁴¹ Исто.

⁴² К. Пјевац, *Прва реаговања представника Владе Краљевине Југославије на англо-америчко бомбардовање Београда 1944*, Архив – часопис Архива Југославије, бр. 2/2001, 233-240.

максималну корист из развоја догађаја и утиче на промену политичке оријентације становништва, па је убрзо у том циљу објављена пропагандна публикација *Београдски крвави Ускрс: документа о британско-америчком ваздушном терору* (Српски народ, Београд 1944; реиздање Народна књига – Алфа, Београд 1993).

Санирање последица бомбардовања од 16. и 17. априла 1944. године био је дуг и болан процес, прекидан новим ударима и ратним операцијама, и практично довршен тек по ослобођењу земље. У рашчишћавању рушевина, оправкама и обнови уништеног града учешће је узела и Национална служба рада, појединце јединице Српске државне страже, добровољци, а дневничке белешке савременика бележе и присилну мобилизацију омладине за наведене послове.⁴³ Историјски архив Београда чува велики број дневних извештаја са терена у којима су детаљно описане активности преузете на санацији штете,⁴⁴ а у прво време о њима се могло читати и на страницама колаборационистичке штампе. Описујући стање у граду током друге половине априла 1944. године Драгутин Ранковић указивао је на потпуно расуло и безнађе, затворене продавнице и јавне службе, хиљаде становника које су се сваке вечери кретале ка ободима града да тамо преноће, и истицао да је стање „далеко горе него 1941.“ питајући се колико ће све то да траје и како ће се завршити.⁴⁵

Ускршење бомбардовање било је, нажалост, само прво у низу савезничких ваздушних удара на српску престоницу. Следећи напад из ваздуха догодио се 18. маја 1944. године,⁴⁶ у укупно пет налета са почетком дејстава око 10:05 часова ујутру. Савезничка авијација прво је гађала циљеве на Топчидеру, уништивши куће и зграде у којима су становали немачки официри, укључујући и смештај озлоглашеног ратног злочинца Франца Нојхаузена (*Franz Neuhausen*),⁴⁷ специјалног опуномоћеника за привреду у Србији. Други налет био је фокусиран на територију Земунa и данашњег Новог Београда, а циљеви су биле превасходно војне фабрике.⁴⁸ Током трећег налета избациване су појединачне бомбе на низ стамбених зграда у Милешевској и околним улицама, при чему је срушено или оштећено око 80 објеката. У овом нападу било је више цивилних жртава. До краја напада бомбардовано је и земунско пристаниште, а посебно, у

⁴³ Н. Милићевић, Д. Никодијевић, *н.д.*, 764.

⁴⁴ ИАБ, ОГБ, Техничка дирекција, Пасивна заштита, кутија 1538 и 1539.

⁴⁵ Н. Милићевић, Д. Никодијевић, *н.д.*, 760-762.

⁴⁶ У међувремену је Земун, као део НДХ, бомбардован још 21. и 24. априла, када су гађани мостови, пловни објекти на Дунаву и фабрика авиона „Икарус“ (М. К. Obradov, *н.д.*, 282).

⁴⁷ Д. Алексић, *Франц Нојхаузен и привредна политика нацистичке Немачке у Србији*, Токови историје, бр. 1-2/2008, 301-318.

⁴⁸ Уништена је фабрика катрана, поново су (безуспешно) гађани мостови и комуникације Земун – Београд, а део бомби пао је и на узлетиште у Бежанији.

последњем налету, и градски квартави на Неимару (Општина Врачар) и Пашином брду (централни део данашње Општине Вождовац).⁴⁹ Овом приликом поново је сручен тепих разорних бомби који је изазвао велике људске жртве. Укупно је страдалих (без Земуна, за који Пасивна заштита Београда није имала поуздане податке) било око 350, уз још око 650 повређених грађана.⁵⁰

Према извештајима радних екипа срушено је око 115 зграда за становање док је знатно већи број оштећен. Водоводна мрежа боље је прошла него у претходним налетима али су зато тешко страдали канализациони систем (посебно на Јужном булевару, где је било десетак оштећења цеви и где су уништени колектори), електромрежа која је била потпуно уништена као и путна инфраструктура која је претрпела екстензивна оштећења калдрме и асфалта на многим местима.

Наредни савезнички ваздушни удар одиграо се 6. јуна 1944. године, са знатно мањим последицама него ранија бомбардовања.⁵¹ Фокусирано су гађани циљеви у околини Железничке станице као и сама станица, зграде у околини хотела „Бристол“ и железничка инфраструктура у том делу Београда. Бомбардовање од 3. јула 1944. било је знатно већег опсега али такође усредсређено на стратешку производњу и комуникације. Највише је тада страдала индустријска зона на Чукарици (Радничка, Пожешка и Љешка улица), рафинерија и бензински танкови компаније „Шел“ као и чукаричко бродоградилште у коме је уништено око 90% радионица. Порушено је близу 80 зграда а већи број је тешко оштећен. На удару савезничке авијације нашли су се и Обреновачки друм (и пут и шине) као и шине у близини Цареве ћуприје. Пасивна заштита није у својим извештајима обавештавала о људским жртвама ових ваздушних удара.

Уочи најинтензивнијих борби за ослобођење Београда Савезници су бомбардовали циљеве у граду у више наврата.⁵² Према сачуваним подацима о срушеним и оштећеним објектима може се закључити да су ово били напади фокусирани на инфраструктуру и индустријска постројења које је окупатор могао да користи за сопствене циљеве. Трећег септембра бомбе су поново падале на углавном на улице које припадају данашњој општини Чукарица. Страдале су Вапина фабрика⁵³ и зграда Државне штампарије

⁴⁹ У овом налету са неколико бомби погођена је и Дунав станица.

⁵⁰ ИАБ, ОГБ, Техничка дирекција, Пасивна заштита, кутија 1538, *Извештај о бомбардовању Београда на дан 18. V. 1944. г. и радовима насталим услед причињених штета.*

⁵¹ ИАБ, ОГБ, Техничка дирекција, Пасивна заштита, кутија 1538, документ без наслова.

⁵² *Исто.*

⁵³ У извештају Пасивне заштите записано је да су у кругу фабрике пронађени лешеве три лица страдала у овом ваздушном нападу. Укупан број страдалих у нападима тог дана према првим обавештењима био је осам (ИАБ, ОГБ, Техничка дирекција, Пасивна заштита, кутија 1538, *Izveštaj*

у Булевару војводе Мишића, а интензивно су гађани и мостови на Сави. Колски мост оштећен је на три места а у близину железничког моста пало је преко 45 бомби, од којих је десетак изазвало знатна оштећења. Следећи удар догодио се 6. септембра када су махом циљане улице у данашњој општини Вождовац (тачније, на Душановцу и Аутокоманди), затим на Сењак и Булевар војводе Мишића, а више бомби бачено је и на главну железничку станицу као и пругу у околним улицама.⁵⁴ У овим ударима, а посебно на Душановцу, погођен је већи број трошних кућа и учерица у којима су живели сиромашнији слојеви становништва, при чему је страдало око 35 лица према проценама Пасивне заштите. Укупно је, у оба бомбардовања, страдало близу 100 лица од чега су 82 леша још истог дана пренета на градска гробља, а преко 250 лица је рањено и још преко 400 лакше повређено у ударима.

Два дана касније поново је бомбардован део данашњег Врачара и Булевар краља Александра, при чему је срушено око 40 зграда.⁵⁵ Том приликом поново су гађани и савски мостови којима су нанета нова оштећења, као и муницијски магацин у Раковици. Материјална штета и разарање били су изразито велики али је број погинулих био у несразмери са жестином дејства авијације: до краја дана Пасивна заштита известила је о 15 жртава и постојању још неутврђеног броја повређених.

Последњи савезнички ваздушни удар на Београд који је забележен у извештајима Пасивне заштите било је бомбардовање извршено 18. септембра 1944. године.⁵⁶ Напад је почео тачно у подне, када су савезничке снаге, у формацијама од по седам авиона, из правца Земуна дејствовале у приобаљу. Већи број циљева гађан је са земунске стране, док је на београдској страни бомбардована теретна станица „Сава“, при чему је уништен један воз са робом. Мртвих и рањених у том нападу није било али је Пасивна заштита у свом извештају оставила могућност да је жртва било у области Авале, где је бомбардован пут на делу одвајања за село Пиносаву. Током септембра савезничка авијација бомбардовала је и митраљирала више циљева у околини Земуна, укључујући и бродове на Дунаву. Овај део данашњег Београда бомбардован је и од стране совјетске авијације, као вид подршке копненим операцијама за ослобођење у октобру 1944. године.⁵⁷

napada iz vazduha na dan 3. 9. 1944. godine).

⁵⁴ Извештај Пасивне заштите бележи и појединачне бомбе на радио-станицу у Раковици као и „у атару села Миријева“ (ИАБ, ОГБ, Техничка дирекција, Пасивна заштита, кутија 1538, *Извештај о бомбардовању Београда на дан 6. IX. 1944. г.*).

⁵⁵ ИАБ, ОГБ, Техничка дирекција, Пасивна заштита, кутија 1538, *Извештај о нападу из ваздуха на дан 8. 9. 1944.*

⁵⁶ ИАБ, ОГБ, Техничка дирекција, Пасивна заштита, кутија 1538, *Извештај о нападу из ваздуха на дан 18. 9. 1944.*

⁵⁷ М. Karakaš Obradov, *н.д.*, 281.

Све ванредније прилике у окупираној Србији, која је од пролећа 1944. поново постала зона интензивних ратних дејстава, онемогућавале су колаборационистичку штампу да детаљније извештава о радовима на санирању последица бомбардовања и обнови земље.⁵⁸ Већина колаборационистичких листова излазила је у знатно смањеном обиму: најчешће 4 до 6 страница, те су сервисне информације готово потпуно уступиле место пропагандним и политички интонираним текстовима. Из мноштва извештаја радних екипа са терена уочава се да су интензивне поправке предузимане тамо где је то било могуће, односно где је штета била таква да се могла санирати за релативно кратко време и без великих издатака у новцу и материјалу. Од почетка јесени и интензивирања борби у околини Београда радови на санацији и реконструкцији готово су у потпуности обустављени.

Иако је Београд током Другог светског рата претрпео већи број ваздушних удара у свести савременика и култури сећања издвојили су се нацистичко бомбардовање 6. априла 1941. (којим је и почео рат на простору Србије) и савезничко бомбардовање 16. априла 1944. године, које се догодило на Васкрс. Оба удара произвела су огромна разарања и однела стотине живота невиних цивила. Антифашистички Београд није очекивао немачки напад али је свој борбени став према политици Адолфа Хитлера исказао 27. марта 1941. године, што је савезничко бомбардовање учинило још тежим моралним ударцем. Ретки сачувани дневници и мемоарски записи сведоче о томе да је становнике српске престонице, који су већ три године живели у ратној психози, удар савезничке авијације дубоко потресао и без сумње је утицао на развој негативног сентимента према Британцима и Американцима. Чак и пре ослобођења земље поједини савременици настојали су да упореде штету и жртве проузроковане бомбардовањима из 1941. и 1944. године, а у време револуционарних дешавања ово питање добило је и политичку конотацију коју, бар делимично, носи и до данас.

Државни органи и институције Југославије никада нису објавили прецизне податке о броју страдалих и причињеној материјалној штети, што је оставило много простора за злоупотребе, идеолошка и дневно-политичка тумачења. Документа Амбасаде САД у Београду упознала су јавност о постојању посебне државне комисије, која је истраживала последице оба бомбардовања и правила упоредну анализу служећи се прецизно дефинисаном методологијом. Према извештају ове комисије,⁵⁹ до кога су Американци највероватније дошли обавештајним радом, веће материјално разарање изазвало је савезничко бомбардовање 1944. док је на основу упоредне анализе извештаја органа Општине града Београда

⁵⁸ Р. Ристановић, *н.д.*

⁵⁹ М. Вјелјас, *н.д.*

могуће закључити да је више погинулих и тешко повређених грађана било у немачком бомбардовању у априлу 1941. године.

Александар Д. Стојановић*

Институт за новију историју Србије

Кључне речи: бомбардовање, Београд, Други светски рат, нацистичка Немачка, Априлски рат, Савезничко бомбардовање, Ускрс 1944.

Aleksandar S. Stojanović

BOMBINGS OF BELGRADE DURING THE WORLD WAR II

Nazi invasion on Yugoslavia started in the early morning hours of April 6th 1941, when Belgrade was bombed without the previous declaration of war and despite being proclaimed as open city in the case of hostilities. Nazi Germany used huge air forces for this operation: more than 450 aircrafts bombed the city four times just during the first day of the war and attacks continued later. Carpet bombing caused huge destruction and numerous civilian casualties. Almost 50% of Belgrade's buildings were destroyed or significantly damaged, at least 2271 people were killed and many important public institutions were completely destroyed, including the National library with more than 350.000 books and old manuscripts in it.

Allied bombings of Belgrade started on April 16th 1944 and lasted till mid-September. Although the Allies were targeting infrastructure, communications and industry capacities used by Nazis, once again, carpet bombings produced huge destruction of civilian property and hundreds of innocent civilians' deaths. These attacks were a bitter moral blow to patriotic and anti-fascist population, who lived to suffer from both the Nazis and the Allies. Postwar investigation conducted by special Yugoslav commission shown that material damage of Allied bombings was even larger than the one from Nazi bombing, but these results were never published. The fact that Allied bombings in Serbia were coordinated with actions of Peoples' liberation movement and Tito's instructions gave way to historical and ideological revisionism and bitter discussions regarding the responsibility for civilian victims during the 1990s and first two decades of 21st Century.

* acas@gmail.com